

DVIJE SREDNJOVJEKOVNE PODNE PLOČICE IZ ĐAKOVA U MUZEJU SLAVONIJE U OSIJEKU

Izvorni znanstveni rad
UDK 904:738](497.5 Đakovo)

MLADEN RADIĆ

Muzej Slavonije
Trg svetog Trojstva 6
HR-31000 Osijek

Autor u svom radu ističe višestruki značaj dviju podnih pločica iz Đakova, koje se nalaze u Muzeju Slavonije u Osijeku. Pločice je krajem 19. st. poklonio Muzeju poznati mecena i donator biskup J. J. Strossmayer, a pored toga što se radi o rijetkim primjercima srednjovjekovnih podnih pločica pronađenih u Hrvatskoj, one predstavljaju svojim motivima i karakterističan likovni izraz kasnog srednjeg vijeka, odnosno gotike. Uklapajući se u povijesne podatke ujedno dopunjuju sliku srednjovjekovne Đakovačke biskupije.

Slika 1. Podna pločica iz Đakova s motivom vjeverice

Slika 2. Podna pločica iz Đakova s motivom jelena

Biskup đakovačko-srijemski i poznati mecena Josip Juraj Strossmayer davne je 1896. godine darovao Gradskom muzeju u Osijeku manju zbirku slučajnih nalaza s rimskog lokaliteta Štrbinci pokraj Đakova¹. Nažalost, u literaturi nije zabilježeno da je iste godine preko poznatog darovatelja i jednog od osnivača Muzeja u Osijeku, Karla Franje Nubera, Strossmayer

poklonio Muzeju i dvije srednjovjekovne podne pločice.

Nakon stoljetnog boravka u čuvaonicama i preparatorskoj radionici, pločice su očišćene i restaurirane. Na sreću, imamo dovoljno podataka koji nam mogu ispričati barem jednu od ponuđenih priča.

Na poledini obiju pločica nalazimo identične zapise upisane starinskim rukopisom u crnom tušu: "Opeka sa stare crkve u Djakovu. Pokl. 1896. g. biskup J.J. Strossmayer". Uz ovo su i brojevi 536 i 537, kao upis u najstariju muzejsku inventarnu knjigu.

¹ O ovom daru pisao je prof. Mirko Bulat u radu pod naslovom: "Strossmayerov dar Osijeku 1896. godine", Đakovački vezovi-jubilarna revija 1967. - 1976., str. 19 - 20. Ne spominje dar srednjovjekovnih podnih pločica.

Pločica s inventarnim brojem 536 je nepravilne kvadratne forme (v. 19,2 - 19,5 cm x š. 19,2 - 19,4 cm; debljina 3,4 - 3,5 cm), izrađena od pečene gline s jakim tragovima kvarcnog pijeska. Prije restauracije bila je izlomljena na pet većih komada, a manji dio desnog gornjeg vrha nedostaje.

Tragovi habanja od hodanja na prikazanom reljefu su zamjetni, ali je motiv ostao dobro vidljiv, jer je kalup iz kojeg je rađena pločica dosta oštro rezan, a moguće je da je pločica stajala na manje izloženom mjestu. Bočne spojne stranice su relativno glatke s manjim tragovima veziva.

Reljef u lijevom dijelu pločice prikazuje, najvjerojatnije, vjevericu koja jede bobičaste plodove, dok je u desnom dijelu prikazana karakteristična srednjovjekovna gotička utvrda s visokom centralnom kulom (donjon). Cijeli prizor zapravo se nalazi u dva okvira, od kojih je unutrašnji izrađen kao okvir slike (13,9 cm x 14,3 cm), dok vanjski predstavlja granica između gornje plohe pločice i donje plohe reljefa (v. 14,3 - 14,5 cm š. 15,0 - 15,3 cm). Ispod glavnog motiva nalazi se ukrasna traka širine 1,2 cm - 1,3 cm).

Vjeverica stoji na stražnjim šapama, s vrlo dugim i okomito uzdignutim repom. Grana (gram) s koje vjeverica uzima bobice nalazi se između životinje i burga. Vjeverica je modelirana dosta rustično, odnosno bez dovoljno poznavanja anatomije, što je, uostalom, vrlo čest slučaj kod prikazivanja životinja u srednjem vijeku sve do renesanse (dobar primjer su pećnjaci 14. do prve polovine 15. stoljeća).

Donjon je tipičan primjer centralne kule (branič kule), s dvije ukrasne kugle na krajevima sljemena krova. Uočljivi su i tragovi prikaza šindre ili crijepa. Toranj "izvire" iz kruništa utvrde. Dva lučna prozora su postavljena jedan iznad drugog, dok su na proširenom dijelu tornja ispod krovišta paralelno postavljena dva pravokutna prozora². U visini drugog lučnog prozora manja je amorfnja tvorevina (?), koja je vjerojatno posljedica pogreške pri izvedbi ili pri izradi kalupa.

Druga pločica nosi inventarni broj 537 i na njoj je centralni motiv jelen³. Pločica je kvadratna, nepravilnih stranica (v. 18,7 cm x š. 18,7 cm; debljina 3,0 - 3,5 cm). Izrađena je iz istog materijala kao i prva (terrakota) s manjim oštećenjima. Reljef je vrlo plitak, te je velika istrošenost doprinijela gotovo potpunom nestanku pojedinih dijelova. U sredini reljefa vidljiva je

okomita linija, vjerojatno trag dvodijelnog kalupa (?). Bočne stranice pločice su glatke sa slabim tragovima veziva.

I motiv jelena "upušten" je u veći kvadratni prostor (v. 15,5 cm x š. 15,0 cm) s istaknutim unutrašnjim okvirom (v. 14,5 cm x 14,0 cm). Životinja je okrenuta na desno u pokretu propinjanja ili trka. Okolni prostor je popunjen niskim biljkama koje rastu iz tla, odnosno granama koje izviru iz lijevog i desnog ruba slike. U sredini se nalaze uski, trolisno formirani listovi, a lijevo i desno su niske stabljike s po tri bobice na vrhu.

Grana koja izvire iz lijevog ruba je vrlo izlizana, ali se naziru ogranci sa po šest bobica poredanih u krug oko jedne centralne. "Desna" grana je nešto manja i također slabo vidljiva, a smještena je u desni gornji ugao iznad glave jelena.

Jelen je modeliran u vrlo plitkom reljefu i dosta istrošen. Prednje noge su gotovo potpuno nestale. Parošci na eliptično postavljenim rogovima jednolično su poredani kao oštri šiljci, a uši su prikazane na sličan način.

I kod ovog motiva se može reći da je modeliran prilično nevjeste, ali s određenom dozom ljepote i elegancije životinje u pokretu.

Način modeliranja životinja i kompozicije (horror vacui) govore da se vjerojatno radi o slabijem majstoru, možda i domaćem, ali da je izrada pločica naručena ili su one nabavljene za neki važan objekat, najvjerojatnije crkvu ili samostan.

Ovakovi nalazi su vrlo rijetki na našim srednjovjekovnim lokalitetima, odnosno u srednjovjekovnim crkvama, samostanima, utvdama i dvorcima, što ne vrijedi za srednju i zapadnu Europu. Poznati su nalazi većih popločenih površina "in situ", kao npr. u južnoj bočnoj kapeli pavlinske samostanske crkve u Budaszentlőrencu u Mađarskoj (Razni autori, 1987., Magyarországi ..., str. 497. i 703) ili u Hadamaru u Njemačkoj, Liebfrauen ili Totenkirche, oko 1379. god. (Landgraf, E. 1993., Ornamentierte Bodenfliesen des Mittelalters in Süd-und Westdeutschland 1150. - 1550., Stuttgart, Forschungen und Berichte der Archäologie dem Mittelalters in Baden - Württemberg, Band 14/1, str. 150, sl. 85).

U zapadnoj i srednjoj Europi nalazi pojedinačnih i podnih pločica "in situ" su brojni, pa su pojedini autori koji se sustavno bave ovom tematikom izradili i vrlo razrađene tipologije s datacijama.

Tako naš jelen dosta slični tipu 7 iz rada Gertrud Blaschitz i Krenn Martina (Bodenfliesen als Ornament und Symbol, Ein Interdisziplinären Versuch zur mittelalterlichen Bedeutungsforschung, Fundberichte aus

² Karakterističan primjer tzv. wasserburga s donjonom u sredini u istočnoj Slavoniji je kružna utvrda Kolodvar kraj Osijeka.

³ Jelen je simbol pobožnosti i redovničkog života (sv. Eustahije i Hubert-jelen s križem između rogova; sv. Julijan Bolničar - bez križa).

Slika 3. Podna pločica iz kapele kraljevskog grada u Višegradu (objavljena u "Magyarországi művészet 1300.-1470. körül, Budapest, 1987., str. 135. i 663.)

Österreich 33, Wien 1995., str. 81. - 108, sl. 21), dok pločica s vjevericom za sada nema analogiju u dostupnoj literaturi.

Inače ista autorica u citiranom kapitalnom djelu o podnim pločicama u južnoj i zapadnoj Njemačkoj (tri toma) donosi čak sedamdeset tipova pločica s motivom jelena, koje datira u razdoblju između sredine 12. do 16. st.

Vrlo je teško reći da bilo koji od njih posebno sliči jelenu s pločice iz Đakova (Landgraf, E. 1993., Ornamentierte Bodenfliesen des Mittelalters in Süd-und Westdeutschland 1150. - 1550., Stuttgart, Forschungen und Berichte der Archäologie dem Mittelalters in Baden-Württemberg, Band 14/2, str. 51 - 75).

Motiv jelena je relativno čest u ikonografiji srednjeg vijeka, pa tako i na podnim pločicama i pećnjacima (motiv jelena na pećnjacima s Ružice-grada kraj Orahovice, neobjavljeno, materijal trenutno na obradi u Muzeju Slavonije u Osijeku).

"Stara crkva" spomenuta na poledini pločica gotovo je sigurno nekadašnja barokna katedrala, koja je prethodila današnjoj (nova građena između 1866. i 1882. godine).

Nedavno arheološko iskopavanje oko današnje crkve pokazalo je ostatke gotičke i barokne katedrale, no nije dalo nikakvih sličnih pojedinačnih nalaza⁴.

Zanimljivi podatak nalazimo u dijelu posvećenom 50-oj obljetnici biskupovanja J. J. Strossmayera (Svećenstvo, 1900. - 1904., str. 326.), gdje se kaže "da je ta sredovječna katedralna crkva bila u gotičkom slo-

Slika 4. Podna pločica iz burga Zvíkov u Češkoj, prva polovina 13. stoljeća (objavljeno: Nechvatal Borivoj, 1988., str. 595)

gu građena i da je morala, ako ne možda vrlo velika, a ono svakako vrlo liepa biti, dokazom su nam oni odlomci consola i one gotičke ploče, koje su se prigodom rušenja Patačić-Bakićeve katedrale godine 1880. u zidiju iste crkve našle."

Iako se ove riječi vjerojatno odnose na ulomak nadgrobne ploče biskupa Ivana de Zela i na jedan kapitel polustupa (Brunšmid, 1912., str. 143; str. 178. - 180.), ipak bi se moglo zaključiti da su tom zgodom možda pronađene i naše podne pločice. Postoji li u Biskupijskom arhivu o njima nekakav trag ili se još poneki sličan primjerak nalazi negdje skriven, moći će se utvrditi tek kada to prilike dozvole (obnova u tijeku).

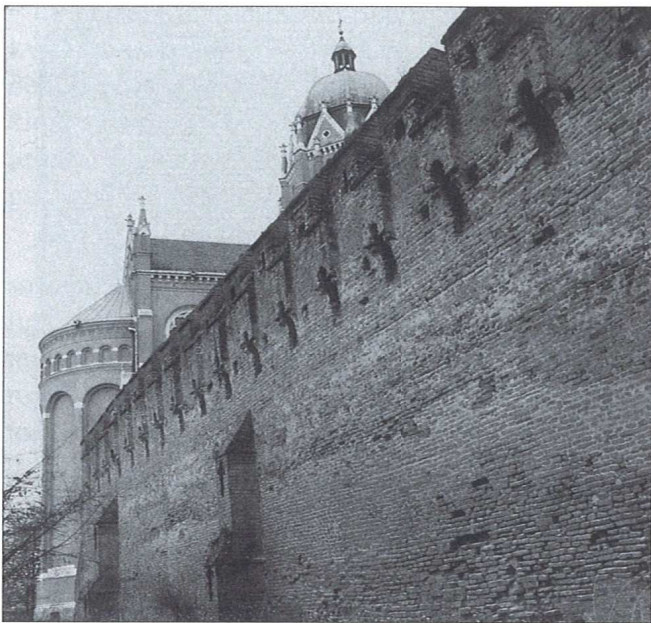
Bosanska biskupija započinje svoje preseljenje iz Vrhbosanske župe u Đakovo kada bosanskom biskupu Ponsi herceg Koloman daruje svoje imanje Đakovo i Bleznu u Slavoniji kao utočište u kritičnim i kaotičnim vremenima borbe s bogumilstvom u Bosni (Fermendžin, 1892., str. 12., doc. LXV). Đakovo će uskoro postati stalno sjedište biskupije⁵. U Đakovu uskoro počinje djelovati i stolni kaptol - locus credibilis⁶. Papa Klement VI. dopušta podizanje Franjevačkog samostana u Đakovu 1347. godine (Smičiklas, 1914., XII, str. 359.-360.).

Početak 14. stoljeća za biskupa Grgura (1308. - 1314. god.) vjerojatno već postoji katedrala (Gašić, 1944., str. 14). Ona svakako postoji za biskupa Lovre

⁵ U prvom dokumentu izdanom u Đakovu 1252. godine biskup Ponsa piše da ima svoju kuću i crkvu (Smičiklas, 1906., IV, str. 420.).

⁶ Prvi poznati dokument iz 1310. godine u kome se spominje kupac imenom Toma, koji je od đakovačkog biskupa Nikole kupio zemlju Boltkekule (Nagy, Codex diplomaticus Hung., Vol. I, str. 212.).

⁴ Arheološko iskopavanje obavljeno 1994. godine, voditelj prof. Zvonko Bojčić, neobjavljeno.

Slika 5. Današnji ostaci biskupske srednjovjekovne utvrde u Đakovu - zapadni zid

(1336.-1347. god.)⁷, a prvi izričiti spomen katedrale nalazi se u pismu bana Tvrtka, koji za vrijeme boravka u Đakovu 1355. godine kod "svog duhovnog oca" biskupa Peregrina Saksonca (1349. - 1356. god.), spominje katedralu u Đakovu (Smičiklas, 1914., XII, str. 269. - 271.).

Đakovo je sredinom 14. stoljeća ne samo utvrđeno važno crkveno središte (katedrala, samostan, kaptol, župna crkva sv. Lovre), nego i razvijeno srednjovjekovno naselje, oppidum.

Đakovačka biskupija je u 14. i 15. stoljeću u središtu političkih zbivanja, te ga posjećuje i ugarska kraljica Marija s majkom Elizabetom Kortromanić, a više puta i kralj Sigismund, što sve govori o ekonomskoj moći Biskupije.

Iako su Turci nakon zauzimanja Đakova 1536. godine gotovo potpuno uništili gotičku katedralu i okolne objekte, ipak su se obrambene zidine s četiri kule gotovo u cijelosti sačuvale do oslobođenja od Turaka 1687. godine, a vidljivi su i ostaci katedrale.⁸ Jedan od razloga tomu je vjerojatno i formiranje turskog naselja izvan srednjovjekovnih zidina, a na planu Đakova iz 1697. godine pored turskog naselja i džamija vrlo do-

bro se može vidjeti srednjovjekovna utvrda i ostaci unutrašnjih objekata⁹.

Nažalost, tijekom izgradnje novog biskupskog središta u 18. i 19. stoljeću, a posebice prilikom izgradnje nove katedrale, uništeni su svi vidljivi ostaci gotičke katedrale i sve kule i zidovi utvrde, izuzev dijela zapadnog zida.

Podne pločice iz Đakova mogu se na osnovu stilskih elemenata, analize motiva i povijesnih podataka okvirno datirati u prvu polovinu 14. stoljeća, a vjerojatno su krasile katedralu ili možda samostan.

Iako su ove pločice iz Đakova samo mali fragmenti koji ukazuju na vrijeme procvata srednjovjekovne biskupije u Đakovu, objavljivanje malobrojnog ili bolje rečeno slabo publiciranog srednjovjekovnog arheološkog materijala jedini je način da se postupno obogate naše spoznaje ne samo o političkim događajima nego i o umjetnosti i svakodnevnom životu u razvijenom i kasnom srednjem vijeku u Slavoniji i uopće u Hrvatskoj.

Tzv. historijska arheologija, koja se bavi razvijenim i kasnim srednjim vijekom, u hrvatskim je muzejima zanemarivana i osjeća se potreba za jednim specijaliziranim časopisom.

Potrebno je sustavno arheološkim istraživanjima ostataka utvrda i burgova, crkava i samostana, te objavljivanjem njihovih rezultata, kao i kvalitetnim izložbama i katalogima nadopunjavati pomanjkanje pisanih izvora.

U tijeku pripreme za tisak ovog rada doznao sam od gospodina mr. sc. Miroslava Gardaša da u njegovoj zbirci postoji osam podnih pločica s identičnim motivima koje opisujem u svojem radu. Ljubaznošću gospodina Gardaša pregledao sam dvije cjelovitije pločice i utvrdio da se, zaista, radi o potpuno identičnim motivima. Prema njegovim navodima pločice je dobio od gospodina Ivana Musznaya iz Osijeka, koji je kao mjesto nalazišta zabilježio Levanjsku Varoš.

Pločice su, uglavnom, sačuvane fragmentarno, a samo jedna je cjelovita. Reljef je izvrsno sačuvan, pa se u odnosu na pločice iz Muzeja Slavonije neki detalji

⁷Biskup Lovro u obraćanju papi Klementu VI. godine 1344. moli tumačenje odluke da franjevci u Bosni ubiru desetinu kad on ima na to pravo, posebice jer mu je novac potreban za gradnju crkava i ukrašavanje katedrale, (Smičiklas, 1913., XI, str 137. - 139.).

⁸ Izvješće Erika Szadecskog iz 1702. godine (popis kotara Đakova) o oppidumu Diakova govori i o stanju srednjovjekovnih ostataka: "Hic etiam arx extat, cujus exterior murus est sat utilis et bonus. Intus autem in arce fuit antiquitus ecclesia sat ampla, cujus rudera et de praesenti extant" (Mažuran, 1966., str. 94.).

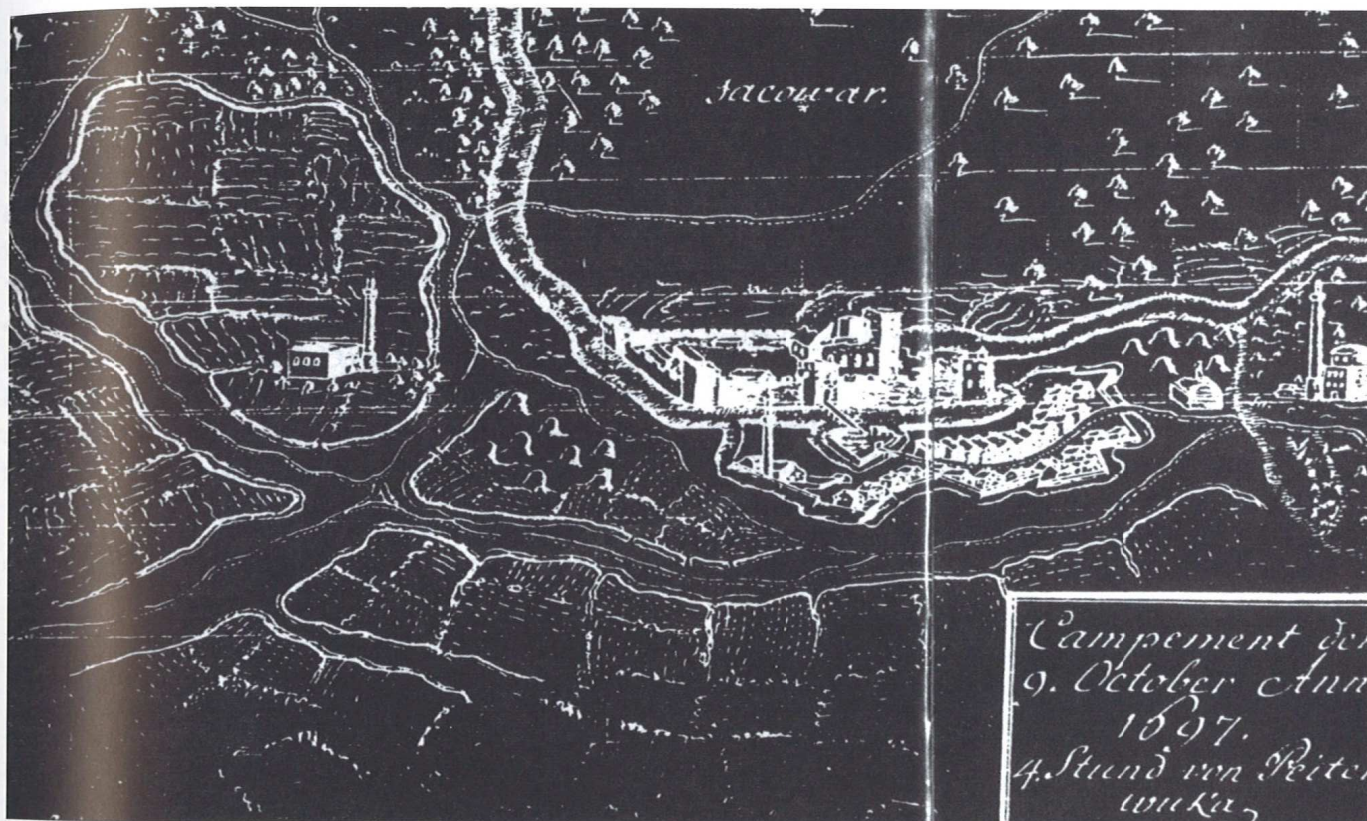
⁹ Plan se nalazi u Kriegsarchivu u Beču, a izradio ga je Francois Nicolas Sparr de Bendorf u sklopu svog atlasa "Marchs und Campementen der kayserl. Haubt Armee in Hungarn unter Commando Prince Eugenio von Savoye den 12. July bis den 6. November Anno 1697". Kopija ovog plana nalazi se u Upravi za zaštitu kulturne baštine pri Ministarstvu kulture u Zagrebu. Objavio ga je i Mirko Marković (u svom radu: "Kako je izgledalo Đakovo krajem 17. stoljeća", Đakovački list god, XXXII, 27. travnja 1985., str. 3. - 4.).

vide daleko bolje. To se posebice odnosi na pločicu s motivom jelena.

Levanjska Varoš je selo u blizini Đakova, a spominje se i u srednjovjekovnim listinama (biskupski posjedi).

Sa sigurnošću se može utvrditi da se radi o identičnim kalupima, odnosno vjerojatno o istoj radionici, te je, također, moguće da je ova djelovala pri Biskupiji ili da je njihova izrada naručena u istoj radionici.

Istovremeno me upozorila prof. Lada Prister na postojanje još jedne podne pločice s motivom vjeverice u fundusu Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu. Nažalost, nepostoje nikakovi podaci o podrijetlu, odnosno mjestu nalaza, te se jedino može konstatirati da pločici nedostaje lijevi donji ugao, a da je površina izuzetno istrošena.

Slika 6. Plan Đakova iz 1697. godine, izradio F.N. Sparr de Bensdorf

POPIS LITERATURE

- BLASCHITZ, G. - KRENN, M., 1995., Bodenfliesen als Ornament und Symbol, Ein Interdisziplinären Versuch zur mittelalterlichen Bedeutungsforschung, Fundberichte aus Österreich 33, Wien, str. 81. -108.
- BRUNŠMID, J., 1912., Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, Vjesnik HAD, str. 129. -200.
- BULAT, M., 1976., Strossmayerov dar Osijeku 1896. godine, Đakovački vezovi-jubilarna revija 1967. - 1976., str. 19. - 20.
- FERMENDŽIN, E., 1892., Acta Bosnae potissimum ecclesiastica, Zagrabiae
- FORRER, R., 1901., Geschichte der Europäischen Fliesen-Keramik vom Mittelalter bis zum Jahre 1900., Strassburg.
- GAŠIĆ, M., 1944., Brevis conspectus historicus dioecesium Bosniensis-diacovensis et sirmiensis, Osijek.
- HEJDOVA, D. - NECHVÁTAL, B., 1970., Ranestredoveké dlaždice v Čechach - II. Pam. Arch. LXI, str. 395.- 471.
- IVANČEVIĆ, R., 1990., Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva i uvod u ikonologiju, Zagreb.
- KIER, H., 1970.: Der mittelalterliche Schmuckfussboden, Düsseldorf.
- LANDGRAF, E. 1993., Ornamentierte Bodenfliesen des Mittelalters in Süd-und Westdeutschland 1150. - 1550., Stuttgart, Forschungen und Berichte der Archäologie dem Mittelalters in Baden-Württemberg, 14, 1 - 3.
- MAŽURAN, I., 1995., Đakovo i Bosansko-đakovačka biskupija od 1239. do 1536. godine, Diacovensa teološki prilozi, Đakovo, God. III, br. 1, str. 107. - 156.
- MAŽURAN, I., 1966., Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine, Osijek.
- MARKOVIĆ, M., 1976., Đakovo i Đakovština, Zbornik Đakovštine 1., JAZU - Centar za znanstveni rad Vinkovci, Zagreb, str. 147. - 349.
- NAGY, I., Codex diplomaticus Hung., Vol. I
- NECHVÁTAL, B., 1988, Stredoveké dlaždice v jižních Čechách. Archaeologia historica 13/88., str. 575. - 604.
- RAZNI AUTORI, 1987., Magyarországi művészet 1300-1470 körül, II. kötet, Budapest.
- SMIČIKLAS, T., 1906., Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmátiae et Slavoniae, IV, Zagreb, str. 420.
- SMIČIKLAS, T., 1913., Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, XI, Zagreb.
- SMIČIKLAS, T., 1914., Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, XII, Zagreb.
- (SVEČENSTVO I STADO), 1900. - 1904., Josip Juraj Strossmayer biskup Bosansko-đakovački i sriemski, god. 1850. - 1900., Zagreb, XXVI.-Stolna crkva, str. 326. - 390.
- ŠULJAK, A., 1991., Bosanski biskupi od prelaza u Đakovo do 1526. godine, Kršćanstvo srednjevjekovne Bosne (radovi simpozija povodom 9 stoljeća Bosanske biskupije 1089.-1989.), Sarajevo, str. 269. - 281.

SUMMARY

In 1896. Bishop of Đakovo-Srijem diocese J. J. Strossmayer donated to the Museum of Slavonia two floor tiles "from the old church in Đakovo". Both tiles are of the same size, made of baked clay with two different motives made in shallow relief.

The first motif shows the squirrel with very long and raised tail, standing on back feet and eating berry-shaped fruit. In the right part of the tile there is a medieval fortress with the high central tower. The whole scene is framed with two borders. On top of the roof there are two decorative balls, with noticeable traces of roofing - tiles. The tower "arises" from battlemented wall. Two bow windows are placed one above the other, while two rectangular windows are placed under the roof, at the expanded part of the tower. At the height of the second bow window there is a small amorphous formation (?), which is probably a mistake made during workmanship.

The relief on the second tile is a bit more worn out, and the central motif is a deer, turned to the right, and probably running. The surrounding space is filled with low plants, i.e. branches with berries.

Points of antlers on elliptically placed anthers are lined up like sharp peaks, and ears are shown in the similar way. This motif is also formed quite clumsy, but with a certain dose of beauty and elegance of the moving animal.

Such findings are very rare at our medieval localities, which is not the case with central and Western Europe. The motif of deer is relatively common, while the motif of squirrel does not have analogy in literature available to us.

The old church mentioned at the backside of the tiles is almost certainly a former baroque cathedral, preceding the today's one. Recent archaeological excavations also showed the remains of Gothic church.

We can conclude that the tiles were found during the destruction of baroque cathedral i.e. construction of the new cathedral.

According to historical information the cathedral in Đakovo exists since 14th century. Đakovo diocese is in the center of political events in 14th and 15th ct. when its economic power grows.

In 1536. Turks conquered Đakovo, but the remains of Gothic cathedral were preserved nevertheless, especially the walls and towers till the end of Turkish rule in 1687. (the plan of Đakovo from 1697.)

During the construction of new diocesan center in 18th and 19th ct., and especially during the construction of new cathedral, all the remains of Gothic cathedral were destroyed, all the walls and towers, except a part of western wall.

Floor tiles from Đakovo probably date from the first half of 14th ct., according to style elements, i.e. analysis of motives and historical facts. They probably adorned the floor of the cathedral or maybe the monastery.

In the private collection of Mr. Miroslav Gardaš, M.S. there are several segments of floor-tiles with similar motives, which were found in Levanjska Varoš near Đakovo. In Croatian historical museum there is also one floor tile with the squirrel motif, but without any information on the origin, i.e. the place of the finding.